

Опубліковано: Філологічні студії Далівського університету. Мова і література в контексті культури й міжкультурної комунікації: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки, Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля, 2013. – С. 69-76. – 0,5 др.а.

І. В. Магрицька

к.ф.н., доцент кафедри української мови та літератури
СНУ імені Володимира Даля

НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СУКУПНОСТІ УЧАСНИКІВ ВЕСІЛЛЯ У СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті наведено й класифіковано зібраний польовим методом лексичний матеріал на позначення сукупності учасників весільного обряду на східній Слобожанщині. Досліджено генезу цієї лексики, визначено найімовірніші шляхи її постання, встановлено зв'язки східнослобожанських говірок з іншими діалектами української мови.

В статье представлен и классифицирован собранный полевым методом лексический материал, обозначающий совокупность участников свадебного обряда на восточной Слобожанщине. Исследовано происхождение этой лексики, определены наиболее вероятные пути ее возникновения, установлены связи восточнослобожанских говоров с другими диалектами украинского языка.

Ключові слова: лексико-семантична група, весільна лексика, мотив номінації, семантична варіативність, регіоналізм, східнослобожанські говірки.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, свадебная лексика, мотив номинации, семантическая вариативность, регионализм, восточнославянский говор.

Тематичне обстеження 103-х українських сіл Луганської області у другій половині 90-х років дає нам підстави стверджувати, що організація в системі учасників східнослобожанського весільного ритуалу підпорядкована традиційним для українського весілля правилам: дійові особи розподілені за опозиційними групами відповідно до належності до роду молодого / молодої, за статевими та віковими ознаками, родинними стосунками, обрядовими (головними чи другорядними) функціями та часом їх виконання.

Одна з лексико-семантичних груп (ЛСГ), яка відбиває агентивний план обряду, – це **назви на позначення всієї сукупності учасників весілля.**

В обстежених нами говірках у цьому значенні функціонують моно- й білексеми, а також описові найменування: *гості, гбстоньки, гостьочки, (обща, свідібна) бесéда, свадь(й,ль)ба, свадьбові, свадібні, свальбéшники, учасники свайби, ті, хто на свальбі гуля, люди, шо на свайбі, перезва́, придáни, братія, ком(н)панія, публіка*. Давніші регіональні джерела фіксують у цьому значенні назви: *беседа* [4, 55, 518, 507, 747; 5, 423], *беседа-кампанія* [4, 814], *кунпанія* [10, 690], *перезва* [4, 815].

Лексеми типу *гості, свадьба, перезва, беседа, придани* як назви сукупностей учасників весілля побутують практично в усьому східнослов'янському ареалі, субстантивованій прикметник *свадьбові* 'тс.' поширений також у поліських і середньо-наддніпрянському діалектах.

Наведені назви відмінні за генетичною, структурною та стилістичною ознаками. З точки зору сучасних мовлян лексеми *гості, братія, беседа* є немотивованими, своїм корінням вони сягають індоєвропейської доби; аналітична конструкція *обща бесéда* є гіперонімом стосовно назв на позначення учасників весілля з боку молодого / молодої.

Запозичені лексеми *компанія, публіка* залучені до весільного дійства з позаобрядової сфери на підставі спільних диференційних ознак денотатів.

Семантично прозорі назви протиставляються за мотивами номінації: *перезва́; ті, хто на свайбі гуля* виявляють зв'язок з акціональним планом обряду, лексема *свадьбові* та под. – з узагальнюючою назвою весільної драми; метонімічним шляхом утворено найменування *свадьба, придáni*.

Лексема *перезва́* в досліджуваних говірках є семантично варіативною – вона може вживатися також для позначення післявесільних обрядів (більш часто) і передшлюбного частування у старшої дружки (лише в одному населеному пункті).

Стилістично маркованими є лексеми *гостоньки, гостьочки, свальбешники*: форманти надають їм позитивної чи негативної конотації.

Додамо, що паралельно з наведеними наші інформатори вживають також назви: *кликані, прохані, пригашоні (гості), пригашоні на свайбу*. Семантика цих мовних знаків указує на розподіл людей, причетних до весілля, на запрошених і незапрошених.

До цієї ж ЛСГ відносимо й лексеми, що позначають учасників пародійного весілля. Їх сукупність представлена номінативним рядом: *цигани, циганва́, ряжені, наряджені, кўрятники, чудаки*. Механізм утворення цих лексем прозорий.

Серед костюмованих учасників пародійного весілля виділяємо окремих персонажів, метонімічні назви яких мотивовані образами, уособлюваними цими персонажами: *молодий, молода, циган, циганка, циганчата, кацапи в лаптях, євреї, індійці, врач, дохтор, вітінáр* ('ветеринар'), *лекарка, врачіха, сьостри* ('медсестри'), *кузнець, воєнний, моряк, міліцінер* ('міліціонер'), *коза, баран, кінь, ведмідь, кобила, верблюд, обізьяна, горбатий, чучіло, смерть із косою, чорт*. Персонаж, при описі якого інформатори вживають вербальну конструкцію *кожух вивертали*, не має спеціальної назви.

Лексеми *военные, врач, жиды, кобыла, коза, конь, медведь, москалі* 'тс.' зафіксовано також на Поліссі, *циган, цигани* – у середньонаддніпрянських і степових говірках, описова назва *кужух навиворот* 'тс.' також відома у степовому ареалі.

Поза сумнівом, наведені номени є різночасовими утвореннями: *міліцінер, моряк, врач, воєнний, обізьяна, верблюд* є пізнішими відносно *коза, ведмідь, кінь, кузнець, циган*, що сягають давнини. Звичай імітувати тварин на весіллі запозичено з календарної обрядовості: відомо, що колядники, наряджаючись циганами, вилили з собою козу, коня, ведмеда, що повинно було сприяти майбутньому врожаєві [1, 95]. Спільну культурну мотиваційну ознаку виявляє й описова конструкція, яка містить назву весільного атрибута.

До ЛСГ 'сукупність учасників весілля' відносимо дві мікрогрупи (МГ) найменувань – 1) назви на позначення роду молодого / молодої і 2) назви на позначення сукупності неодружених учасників весілля.

Наведемо **назви на позначення роду молодого / молодої**.

Для номінації присутніх на весіллі родичів молодих носії східнословобожанських говірок частіше використовують загальноновживані та регіональні терміни спорідненості: *рід, рідні, рідненькі, рідня, родичі, родакі, родина, родинка, родіночка, (с)родствó, (с)родственники, сімейство* у сполученні з залежними словами – *молодого / молодої*.

Ведучи мову про представників кожного з весільних родів, наші інформатори вживають також словосполучення: *родичі з його / її сторони (чести, роду)*. Назви учасників весілля з коренем *рід-* 'тс.' поширені й у степових, середньонаддніпрянських говірках і на Поліссі.

Обрядово маркованими є аналітичні назви: *бесéда (перезва, свайба, гості) молодого / молодої*. Вони позначають названих учасників весілля в домі молодого /

молодої й поширені в тих самих говірках, що й назви всієї сукупності учасників весілля.

Номен *поїзд, поїжджани, братія, придани, бригада, компанія* позначають учасників весільного поїзда молодого. Словник української мови подає слова *поїзд, поїжджани* 'тс.' як нормативні [13, VI, 831], їх відзначають і давні регіональні джерела [4, 222, 1001; 5, 429]. Ці одиниці належать до давнього шару лексики: перші фіксації спільнокореневої назви *в об'їзд* 'весільний поїзд' знаходимо в описі давньоруського весілля [9, I, 54]; і до сьогодні вони не втратили свого зв'язку зі словом *їхати*. Оказіоналізмом у цьому ряду є лексема *придани*. На наш погляд, вона з'явилася під впливом назви учасників весілля з боку молодої.

Назвами родичів молодої, що йдуть післявесільного дня на частування до батьків молодого, є лексеми: *гарячі, придані*. Вочевидь, перша має метафоричний характер і виявляє зв'язок із назвою відповідного обряду, позначеного субстантивованим прикметником *гаряче* (див.: [Магрицька, 37]). Спільнокоренева лексема *гарячники* як назва учасників весілля побутує також в середньонаддніпрянських говірках. А у творах Г. Квітки-Основ'яненка лексему *приданки* вжито у значенні 'весільні гості молодої' [12, II, 670].

До цієї МГ належать також **назви близьких родичів молодих**.

Роль рідних і хрещених батьків молодих у весіллі специфічна: вони не є учасниками весільного почту, але їх присутність на весіллі обов'язкова. Ми не зафіксували спеціальних найменувань рідних батьків молодих; для їх номінації носії говірок уживають позаобрядові назви: *батьки, батько-мати, батко й мати (матір), родителі*. У давній слобожанській говірці знаходимо метафоризовані номен: *батько головатий, мати голова* 'тс.' [10, 693], що підкреслюють високий статус рідних батьків молодих. Ці ж назви зафіксовані Б. Грінченком [11, I, 33, II, 409].

Хрещених батьків молодих у східнослобожанських говірках іменують *хрещеними (хресними, крьосними) батьками*. Лише в поодиноких говірках існують спеціальні назви хрещеного батька молодого / молодої, який заміщує рідного: *посажний (весільний) батько*. Д. Язиков відзначає, що цей персонаж існував у весільній драмі ще в XVI ст. [15, 10]. У цьому ж значенні вживає номен *посадний батько* О. Куліш [6, 19], а Г. Квітка-Основ'яненко – назву *(весільний) батько* [12, I, 19]. Найменування засвідчують важливе місце в обряді цього родича молодих. Словник української мови фіксує словосполучення *весільний батько* у значенні 'чоловік, що виконує на весіллі роль батька молодого або молодої' [13, I, 340]. Назви хрещених батьків молодих – *хрещений (посаджений) батько, хрещена мати* – поширені у середньонаддніпрянській діалектній зоні.

Назви на позначення сукупності неодружених учасників весілля.

У давніх весільних піснях, записаних на території Східної Слобожанщини, зафіксовано назви сукупності неодружених учасників весільної драми – *челядь, челядонька*: "Ой на хати зильля, А вь хати весилья: Марьяна челядь Сила вечерять" [4, 14]; "За горою за крутою трава-мурава, Тамь гуляла челядонька молода" [2, 541]. У такому ж значенні століття тому лексема *челядь* побутувала на Полтавщині [11, IV, 450] та Чернігівщині [7, 110]; у сучасних поліських говірках вона функціонує як назва роду молодого.

Не викликає сумніву, що *челядь* – архаїчне мовне явище: у давньоруській мові це слово репрезентувало сему 'раби, слуги' [14, III, 1497-1498]. Й. Дзензелівський відзначає, що це давній слов'янський термін, який у значенні 'сім'я, родина' вживався ще до епохи першої давньоруської державності [3, коментар до к. 149]; учений фіксує це слово і в сучасних закарпатських говірках.

За свідченням діалектологів (О. Горбач, М. Корзонюк, Й. Дзензелівський, М. Онишкевич), давню семантику лексеми зберігають сучасні південно-західні говори. Діалектологічні джерела фіксують на різних українських тренах ще й такі її значення: 'жінки, дівчата, жіноцтво', 'гурт людей', 'гурт молоді', які демонструють етапи семантичної еволюції слова *челядь*.

Зафіксовані нами на Східній Слобожанщині назви *молодь, молодьож* 'тс.', відзначені також у степових, східнополіських і наддністрянських говірках, лише умовно можна віднести до весільної лексики.

Як бачимо, ЛСГ на позначення сукупності учасників весілля у східнослобожанських говірках містить як власне весільні найменування, так і лексеми, залучені з позаобрядової сфери. Більшість номенів семантично прозорі й різняться за мотивами номінації. Є в цій групі й стилістично марковані лексеми, словотвірні форманти яких надають їм позитивної чи негативної конотації, і культурно мотивовані назви. Більшість зафіксованих нами агентивних найменувань мають широкий український контекст і належать до давнього шару лексики, проте зустрічаються й регіоналізми.

Література

1. **Воропай О.** Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993. – 590 с.
2. **Грінченко Б. Д.** Весілля въ с. Сыроваткѣ Сумск. у. Харьковск. г. 1885. // Этнографическіе матеріали, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. – Черниговъ, 1899. – Т. III. – С. 531-550.
3. **Дзензелівський Й. О.** Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1958-1960. – Ч. 1-2.
4. **Жизнь** и творчество крестьянъ Харьковской губерніи: Очерки по этнографіи края / Сост. В. В. Ивановъ. – Х., 1898. – Т. I. – 1012 с.
5. **Иванова А. В., Марусов П.** Матеріали для етнографическаго изученія Харьковской губерніи: Слобода Кабанье // Харьковскій сборникъ. – Х.: Изданіе Харьковскаго Губернскаго Статистическаго Комитета, 1893. – Вып. 7. – С. 417-460.
6. **Кулишъ П. О.** Оповідання. Зъ переднимъ словомъ М. Чернявскаго. – Бахмутъ, 1900. – 159 с.
7. **Литвинова-Бартош П.** Весільні обряди і звичаї у с. Землянці, в Чернігівщині // Матеріали до українсько-руської етнології: Виданне етнографічної комісії / За ред. Хв. Вовка. – Т. 3. – Львів, 1900. – С. 70-173.
8. **Магрицька І.** Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). – Луганськ: Знання, 2003. – 172 с.
9. **Повесть** временныхъ лет / Под ред. В. П. Адриановой-Перетц. – М.-Л., 1950. – Т. 1-2.
10. **Свадьба**, записанная въ Харьковской губерніи // Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край, снаряженной И. Р. Географическимъ обществомъ, Юго-западный отдѣлъ: Матеріали и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ. – СПб., 1877. – Т. 4. – С. 679-696;
11. **Словарь** української мови / Упорядк. Б. Грінченко. – Репринт. вид. 1906-1907 рр. – К.: Наук. думка, 1996-1997. – Т. 1-4;
12. **Словник** мови творів Г. Квітки-Основ'яненка / Відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – Х.: Б. в., 1978. – Т. 1-3;
13. **Словник** української мови. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. 1-11;
14. **Срезневський И. И.** Словарь древнерусского языка. Репр. изд-е. – М.: Книга, 1989. – Т. 1-3;
15. **Языковъ Д. И.** Изысканія о старинныхъ обрядахъ у русскихъ // Библиотека для чтенія. – СПб., 1894. – Т. VI. – Кн. 10. – С. 4-20.